

➤ Nästankärlek som kyrkans grundval? Biskoparnas användning av begreppet nästankärlek i anslutning till frågor kring samkönat äktenskap och asylsökanden

Sammanfattning

Nästankärlek är en grundläggande kristen princip som även betraktas som en central riktlinje för den kristnes handlingar. Icke desto mindre verkar begreppet skifta i betydelse när det kommer till praktiska tillämpningar. I artikeln analyseras biskoparnas i den Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland användning av begreppet nästankärlek i två aktuella diskussionsämnen – asylsökanden och samkönade kyrkliga vigslar. Beträktelseperioden omfattar åren 2015–2017. Genom artikeln problematiseras nästankärlekens roll som kyrkans grundval. Analysen visade att begreppet tilldelas olika betydelser beroende på kontexten.

Nyckelord: kärlek till nästan; samkönat äktenskap, asylsökanden, kyrkan, biskopar

Tiivistelmä

Lähimmäisenrakkaus kirkon perustana? Lähimmäisenrakkauden käsite piispojen puheessa kun aiheena on sukupuolineutraali avioliitto ja turvapaikanhakijat.

Lähimmäisenrakkaus on olennainen kristillinen periaate, jota pidetään myös keskeisenä käytäntöjä määrittävänä ohjeena. Käsitteen merkitys käytännön tilanteissa vaikuttaa kuitenkin vaihtelevan. Artikkelissa analysoidaan miten Suomen evankelis-luterilaisen kirkon piispat käyttivät lähimmäisenrakkaus-

den käsitteä kahden ajankohtaisen keskustelunaiheen – turvapaikanhakijoiden ja samaa sukupuolta olevien pariin kirkollisen vihkimisen – yhteydessä. Artikkelin tarkastelujakso käsittää vuodet 2015–2017 ja se perustuu piispojen lausuntoihin. Analyysi problematisoi lähimmäisenrakkauden käsitteä kirkon perustana. Analyysi osoitti, että käsite saa erilaisia painotuksia ja merkityksiä kontekstista riippuen.

Avainsanat: lähimmäisen rakkaus, saman sukupuolta olevien avioliitto, turvapaikanhakijat, kirkko, piispat

Inledning

Frågan om de samkönade parens rätt att ingå äktenskap samt frågor kring asylsökanden har under de senaste åren fått mycket publicitet i finländska medier. Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland (senare: kyrka(n)) har också berörts av dessa debatter. Den har också aktivt tagit ställning till dem. Med tanke på den centrala ställning som nästankärleken har i kristendomen är sådana uttalanden av stor principiell betydelse. Kärlek till nästan, eller ”nästankärlek”, understryker de kristnas öppna och välkomnande attityd gentemot andra människor. Det radikala i begreppet är att kärleken ska omfatta precis alla människor, även de som är annorlunda än en själv. Föreställningen om nästankärlek har formats teologiskt under olika kontexter, men icke desto mindre kan den anses utgöra en bärande idé för kristendomen (Päiväsalo, 2011:86). På grund av begreppets centrala ställning är det inte oviktigt hur det används i kyrkan.

Den här artikeln föddes av en undran. Vi undrade huruvida ”nästankärlekens teologi”, dvs. användningen av nästankärlek som argument, kan ges olika vikt och betydelse inom ramen för två av för kyrkan viktiga diskussionsämnen – homosexualitet och asylsökanden (se även Helander 2017:85 som talar om en spänning när kyrkan vill odla solidaritet och samtidigt behålla sin nuvarande äktenskapssyn som exkluderar samkönade par). Det blev angeläget för oss att närmare granska frågan. Artikeln utgår från ett teologisk-normativt grundantagande om nästankärlekens centrala roll i kyrkan och i teologin mera allmänt. Den strävar efter att kartlägga biskoparnas användning av begreppet nästankärlek i anslutning till frågor kring samkönat äktenskap och asylsökanden. Detta görs i syfte att reda ut om de praktiska tillämpningarna är koherenta. Perspektivet är komparativt. Artikelns kontext är den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. Därigenom kan artikeln ses som en kort

inledning till frågor om nästankärlek utifrån två olika dagsaktuella fall i en finländsk kontext.

Material och metod

Artikeln grundantagande angående nästankärlekens centrala roll i kyrkan och i teologin vilar på en litteraturstudie av grundläggande finländska och nordiska verk som har behandlat nästankärlekens teologi. Både Jeanrond (2010) och Saarinen (2015) har relativt nyligen skrivit om den kristna kärlekstanken. En läsning av dessa i kombination med äldre bidrag, såsom Gerhardsson (1979), Martikainen (1985) och Mannermaa (1992) ger en mångsidig bild av hur nästankärleken traditionellt har framställts. Den här bilden kompletteras genom att vissa dokument av grundläggande betydelse för kyrkan, såsom kyrkolagen, men också ett urval texter på kyrkans egna hemsidor, presenteras. Dessa belyser hur kyrkan förhåller sig till begreppet nästankärlek. Därmed bygger vi en uppfattning om den gängse betydelsen av nästankärlek i kyrkan och i teologin mera allmänt, som vi därefter problematiserar.

Artikeln syfte har vi ovan definierat som en strävan efter att kartlägga biskoparnas användning av begreppet nästankärlek i anslutning till frågor kring samkönat äktenskap och asylsökanden. Som material används först och främst ett urval av biskoparnas offentliga inlägg i asyl- och äktenskapsfrågor. Det handlar om officiella ställningstaganden men även om inlägg i offentliga medier i samband med intervjuer av de enskilda biskoparna. Inläggen har valts både från sekulär och från kyrklig media tillgängliga på internet. Detta val har gjorts i syftet att uppnå en viss bredd och samtidigt för att peka på hur kyrkans angelägenheter får betydelse även utanför kyrkan. Det är inte oviktigt hur och vad som sägs i kyrkan.

Den samling av inlägg som inkluderats in i den här undersökningen har valts på basis av den relevans som det sagda har för att öka kunskap om hur biskoparna tänker och motiverar sig.

Som tidsmässig referensram begränsar vi oss primärt till material från hösten 2015 fram till våren 2017. Den akuta utvecklingen kring antalet asylsökanden inträffade på hösten 2015 och kyrkan aktiverades snabbt (Niemi & Siirto, 2017:6–7). Våren 2017 hade situationen utjämnats. Samma tidsmässiga avgränsning fungerar också för analysen av äktenskapsdiskussionen. Den nya äktenskapslagen gick igenom i riksdagen i slutet av 2014 och lagen till-

lämpades från och med mars 2017 (Biskopsmötet, 2016:1). Åren mellan 2015 och 2017 markerar därför en aktiv debattperiod i kyrkan angående båda teman. Materialet är rikt men alla möjliga inlägg har säkerligen inte varit möjliga att beakta. Med vårt materialval har vi strävat efter att analysera uttalanden där biskoparna själva har fått ta till orda. Med hjälp av denna kartläggning har vi velat lyfta fram och analysera vissa dagsaktuella kyrkliga diskurser från evangelisk-lutherska kyrkan i Finland.

I artikeln kombineras en teologisk presentation av nästankärlek med ett diskursanalytiskt grepp som den bärande metoden. Användningen av nästankärlek i ett bestämt sammanhang öppnas med hjälp av en diskursanalys, vilket ger artikeln förutom dess teologiska utgångspunkt även en analytisk-deskriptiv prägel. Även om vi i vår betraktelse har varit deskriptiva kan vår fokusering på vissa bestämda fall inom ett visst samfund ge artikeln även en delvis normativ prägel som syns särskilt i våra – delvis kritiska – slutsatser.

Diskursanalys är en vetenskaplig metod som ser hur språket vid sidan om dess deskriptivitet även har skapande och normerande drag (Jokinen, Juhila & Suoninen, 2016a:26–27, 47). Genom diskursanalysen fokuserar forskaren på kulturella försanthållanden inom ett visst socialt sammanhang (Börjesson, 2003:19). Vi i vår analys utgår ifrån att det offentliga språket ter sig som ”hegemoniskt” och ”institutionaliserat” på ett sätt som konstruerar verkligheten och skapar härskande tolkningar (Jokinen & Juhila, 2016b:77–79). På grund av den centrala ställning som nästankärleken har i kyrkan finns det ett antal försanthållanden som man lägger in i det. Vi menar att diskursanalys lämpar sig synnerligen väl som metod för syftet med den här artikeln. Olika diskurser ses som ideologiskt bestämda och de ger uttryck för aspekter som kopplar språket till makten (se vidare Pietikäinen & Mäntynen, 2009:52–53, 59). Även om biskoparna inte har något exklusivt mandat för att definiera hela kyrkans linje – och de enskilda biskoparna har tagit ställning med olika intensitet – har deras inlägg en vidare betydelse för kyrkan och representerar inte bara den enskilda biskopens personliga åsikt. Den aktuella mediala världen fungerar så att den allmänna perceptionen om kyrkans linje formas även utifrån enskilda uttalanden. Här är det på sin plats att minnas hur biskopsämbetet och biskoparnas kommunikation även kan ses utifrån makt (Lindström 2005:76, 88).

Vi har utfört diskursanalysen genom att läsa materialet och därefter utformat ett diskursivt ramverk, i vilket vi har samlat in sammanlagt fyra olika diskurser gällande nästankärlekens roll i samband med samkönade par och

asylsökanden. Dessa diskursiva helheter kallar vi för ”den allomfattande kärlekens diskurs”, ”diskursen om samhällets lag och ordning”, ”diskursen om kyrkans rena lära” samt ”den konkreta nästankärlekens diskurs”. Dessa diskurser går delvis in i varandra och de kan finnas i ett och samma uttalande, men samtidigt avslöjar de enligt vår analys hur nästankärleken får olika och även skiftande tolkningar och betydelse i biskoparnas framställning.

I uppgiftsbestämningen här ovan har vi konstaterat att analysen görs i syfte att reda ut om de praktiska tillämpningarna av begreppet nästankärlek i biskoparnas tal är koherenta. Det är här som artikelns relevans kommer fram. Biskoparna kan anses besitta en maktposition både inom kyrkan och som kyrkans språkrör. Genom att analysera och problematisera deras tal vill vi lyfta fram i kyrkan rådande maktstrukturer och de olika diskurserna som ansluter sig till dessa. Den politiska teoretikern Ernesto Laclau (1988:254) påpekar att så länge som ingen enskild betydelse fastslås eller inringas en gång för alla, finns det alltid rum för en hegemonisk kamp (i ett kyrkligt sammanhang, se Lindström, 2005:40, 43). Vi anser att just detta blir synligt genom analysen i den här artikeln. Det intressanta är inte bara det som sägs och på vilket sätt, utan också det som inte sägs (Pietikäinen & Mäntynen, 2009:56, 58). Hur nästankärlek som framhävs som ett centralt rättesnöre gestaltas i praktiken i anknytning till två sannerligen utsatta och omdiskuterade människogrupper, homosexuella och asylsökanden, är högst intressant.

Nästankärlek som kyrkans grundval

Störst av allt är kärleken lyder det nästan slagordsmässiga bibelcitatet som aktivt har format den kristna identiteten genom tiderna. I kristendomen förknippas nästankärleken tydligt med en religiös referensram (Jeanrond, 2010:48–49). I den kristna teologin betraktas nästankärleken som trons grundval. Den är en del av Guds lag, av Guds intention med och uppgifter för mänskligheten (Martikäinen, 1985:12–13, 108).

Jesus formulerade den kristna etikens grundtanke då han sade att det inte finns något större bud än att man ska älska sin nästa som sig själv (Mark. 12:31). En idealbild av nästankärleken är en kärlek som överstiger allt annat och som övervinner gränser. Detta ger uttryck för nästankärlekens radikala krav – det är enkelt att älska sina vänner medan kärleken till en främmande människa kräver mera (Saarinen, 2015:54).

Nästankärlekens ställning som ett avgörande handlingsideal för kyrkan kommer till uttryck genom den plats som begreppet ges i kyrkolagen. Nästankärleken fastslås som kyrkans uppgift (2 §): "...[kyrkan] verkar också i övrigt för att utbreda det kristna budskapet och förverkliga kärleken till nästan" (Kyrkolag, 26.11.1993/1054). För att understryka den här uppgiften påpekas det vidare i Kyrkoordningen (4:3) att "[f]örsamlingen och dess medlemmar skall utföra diakoniverksamhet, vars syfte är att ge en sådan hjälp som betingas av kristlig kärlek, särskilt till dem vars nöd är störst och vilka inte får någon annan hjälp."

Eftersom Jesu föredömliga nästankärlek inte bara nöjde sig med en abstrakt retorik, utan ledde till konkreta åtgärder (Gerhardsson, 1979:58), ska även de kristna se till att nästankärleken tillämpas kontextuellt (Laulaja, 1994:42). Det finns alltså en konkret aspekt i nästankärleken. De kristna bör sprida den här kärleken vidare till sina medmänniskor.

Nästankärlek är universellt inklusiv och partikulär till sin natur. Det handlar om förhållandet mellan individer, men den kan samtidigt kopplas till en religiös referensram (Saarinen, 2015:54–56, 60–62). Att den här kärleken alltid har två former framgår också av Bibeln: utöver kärleken till nästan, ska du "älska Herren, din Gud, med hela ditt hjärta och med hela din själ och med *hela ditt förstånd*." (Matt. 22 citerad i Jeanrond, 2010:49). Att människan sätter sin tilltro till Gud föder nästankärlek som har positiva effekter även på de mellanmänniskliga relationerna (Gerhardsson, 1979:49–50).

Det finns ett kollektivt perspektiv inbakat i begreppet nästankärlek (Laulaja, 1994:49, 51). Det handlar inte bara om enskilda individer, utan även om organisationer som arbetar för det gemensamma goda (Saarinen, 2015:61). Även institutioner ska verka i enlighet med nästankärleken. Kyrkan är själv mån om att framhäva kärlekens två former. Den förklarar på sina hemsidor (evl.fi 2020) att "[v]i har ett ansvar för hur vi lever. Här gäller det att älska Gud mest och vår nästa som oss själva". Den ena kärleken existerar inte utan det andra. Men vad detta ska betyda i praktiken är inte en enkel fråga. Till exempel kyrkan verkar i ett vidare rättsligt ramverk på ett nationellt och även på ett internationellt plan. Att hitta sin egen röst mitt ibland dessa är en balansgång. Samtidigt som kyrkan måste känna ett visst ansvar inför sina världsliga förpliktelser så framhäver den sin autonomi.

Det går nu att konstatera att kyrkans uppfattning om nästankärlek kan definieras som a) att den utgår från Guds kärlek och b) att den innebär ett

radikalt krav på att älska ens nästa som en själv, c) och att den även skyddar särskilt de mindre lyckligt lottade. Därutöver kan nästankärleken ses d) som en del av kyrkans uppgift, budskap och väsen, som en grundval för kyrkan. Den här grundvalen till trots skymtar redan vissa spänningar fram. De får sin gestaltning i det som Jeanrond (2010:113) påpekar med hjälp av Luther: att kärleken till nästan ytterst inte handlar om ens egna preferenser, utan om Guds kärlek uttryckt av Jesus (se även van der Watt, 2006:617–618). I enlighet med detta har man traditionellt i kyrkan gjort en distinktion mellan trons och kärlekens sfärer. I den sistnämnda får den ovillkorliga och kontextuella nästankärleken en stor betydelse, medan trosfrågor bedöms vara av mer stabil och principiell art. (Se bl.a. Mannermaa, 1992:223–232, i samband med samkönade relationer Hirvonen, 2003:46–48; Biskopsmötets arbetsgrupp, 2009:183–184).

Dessa olika korgar kan förorsaka spänningar. Den här distinktionen kommer fram i synnerhet i samband med frågan om samkönat äktenskap. Kyrkan tenderar att avvisa en diskussion om innebörden av nästankärlek i förhållande till homosexuella med en hänvisning till den kristna äktenskapsuppfattningen, dvs. med hjälp av läran. Till exempel Audas (2017:103, 105–107) har pekat på den kyrkliga diskussionens dolda djupnivå av betydelser när det kommer till frågan om partnerskapsdiskussionen, läran och dess tolkning. Enligt Audas är inte en sådan här mekanistisk eller reduktionistisk syn på läran alls oproblematiserad. Ändå nöjer man sig ofta med standardförklaringar om »den rätta läran» utan en mer ingående teologisk reflexion om vad man lägger in i begreppet »lära». Audas pekar också på hur i samband med partnerskapsdiskussionen förhållandet mellan »läran» och »etiken» tas fram som ett slags motsatsförhållande och hur argumentationen för samkönade partnerskap ensidigt paras med den sistnämnda (för en liknande kritik, se även Hautala, 2018).

Det är här som artikelns teologisk-normativa grundantagande om nästankärlekens centrala roll i kyrkan och i teologin mera allmänt kommer fram, men också problematiseras. Det verkar som så att när den etiska dimensionen och läran tilldelas olika korgar har nästankärleken inte längre någon praktisk betydelse. Läran (eller åtminstone uppfattningen om den) verkar vara argumentativt tyngre. Detta gör begreppet nästankärlek svårforstått med tanke på att nästankärleken i sig kan ses som en kristen lära. Medan kärlekskravet i teorin är radikalt och konstituerande blir det tomt till innehåll i de enskilda

situationerna. Det problematiska är att det samtidigt är just i dessa praktiska situationer som nästankärleken kunde få sitt verkliga innehåll och sin verkliga betydelse. I det följande analyseras hur biskoparna använder sig av begreppet nästankärlek inom ramen för två aktuella fall. Dessa belyser konkreta situationer där man ska förhålla sig till sin nästa och där nästankärleken roll avvägs.

Biskoparnas användning av begreppet nästankärlek

Det går att konstatera att begreppet nästankärlek har en central roll i kristendomen, både i litteraturen som utlägger läran men också i kyrkans självförståelse, som kommer fram i offentliga dokument. Frågan lyder vilka betydelser som begreppet tilldelas i konkreta och praktiska sammanhang. I det följande gör vi några observationer utifrån biskoparnas offentliga utlägg. Vi har grupperat observationerna i fyra olika diskurser enligt de perspektiv som betonas. De flesta hänvisningar till nästankärleken faller under just dessa. Efter en presentation av de olika diskurserna har vi analyserat dem komparativt i syfte att reda ut om begreppet nästankärlek används koherent i de två frågorna, asylsökanden och samkönat äktenskap.

Den allomfattande nästankärleken diskurs: Som dig själv

Nästankärleken primära ställning kommer tydligt fram hos biskoparna, både vad gäller frågan kring samkönat äktenskap och asylsökanden. Biskopsmötet beredde, på beställning av kyrkomötet, år 2016 en redogörelse för att kartlägga kyrkans äktenskapsuppfattning. Den börjar med ett tydligt konstaterande av att nästankärleken är grunden för den kristna livssynen (Biskopsmötet, 2016:1). Likaså i sitt gemensamma uttalande kring asylsökanden påpekar biskoparna (2015) att ”[i] Jesu ord: allt som ni vill att de gör åt er, gör så också mot dem.” I den här kontexten gick vissa biskopar längre än så. Ärkebiskopen Kari Mäkinen tillsammans med Åbobiskopen Kaarlo Kalliala (2015) kopplade den kristna traditionen till det kulturella arvet i Finland: ”Man ska hjälpa dem i nöd. Det har alltid hört till kristenheten och den finländska tillvaron att reagera på andras nöd.”

Diskurserna följer varandra i det stora hela även vid en betoning av nästankärleken räckvidd, att den gäller alla. I anslutning till asylfrågan påpekar

biskoparna (2015) att "[e]nligt den kristna nästankärleken måste man hjälpa andra utan någon hänsyn till vem de är." Likadant resonerar man vid frågan om samkönat äktenskap. I biskopsmötets (2016:2) redogörelse betonas kyrkans inklusivitet och att man borde ha öppenhet för olika levnadssätt. Dessa ståndpunkter ger uttryck för den grundläggande kristna tanken om alla individers värde som garanteras på basis av gemenskapen med Gud oavsett ens egenskaper eller yttre omständigheter, påpekas det.

Det går därmed att konstatera att nästankärleken i något av en klassisk form kommer fram vid båda teman. Men diskurserna går isär på en viktig punkt: vad som finns i förlängningen av kravet "som dig själv". I anslutning till asylsökanden uppmanar biskoparna (2015) var och en att sätta sig i den andras ställe: "Hur skulle jag vilja bli behandlad om jag vore tvungen att lämna mitt hem? Hur skulle det kännas med förakt, skymf och hot?" Därmed konkretiseras den gyllene regeln. Asylsökanden är inte något främmande som kan rubriceras med en generell beteckning "asylsökande". Däremot är de individer, människor som ska bemötas med kärlek och med en hjälpsam attityd (se Repo, 2015). I förhållande till homosexuella uteblir däremot alla hänvisningar till "som dig själv". Medan asylsökanden ska älskas för att de är *som en själv*, oberoende av hur annorlunda de är, så ska de samkönade paren "beaktas med hänsyn" just därför att de är annorlunda. Här kommer en betydande förskjutning i attityderna till uttryck. Samtidigt framstår nästankärlekens konkreta innehåll som förvirrande.

Diskursen om samhällets lag och ordning

Angående talet om asylsökanden kommer fram en diskurs som bygger på det människorättsliga, juridiska ramverket. Biskop Simo Peura (2016) i Lappo stift påpekar: "Vi måste försvara flyktingars mänskliga rättigheter och rätten till att ansöka om skydd hos oss. Annars fränsäger vi oss de förpliktelser som tillhör en rättsstat och förnekar vår kristna övertygelse." Här kopplas det kristna arvet till de enskilda individernas juridiska rättigheter, och de två anses gå hand i hand.

I en annan diskurs vill man inte bara omfatta samhällets rättsliga ramverk. Man vill gå utöver det. Enligt biskopen i Esbo – som senare blev ärkebiskop – Tapio Luoma (2017) kan kyrkan ta en kritisk ställning till det rådande samhällsklimatet och till de förhärskande värden som avspeglas genom

lagstiftningen. Han ansåg det som motiverat att kyrkan bidrar till att belysa hurdant samhälle vill vi vara med om att utveckla. Här har biskoparna stått eniga bakom de valda handlingslinjerna (se även Kalliala & Vikström, 2017). Man vill kraftfullt försvara (asylsökandes) mänskliga rättigheter, i fall andra inte skulle göra det. De konkreta handlingarna bygger på en lägeskoll på det aktuella samhällsklimatet.

En sådan medveten samhällskritik kommer tydligt fram även i samband med *We See You MIGRI*-kampanjen som fick sin början då skådespelare började läsa högt negativa asylbeslut i teatrar runtom i Finland. Flera församlingar gick med i kampanjen genom att läsa högt beslut under gudstjänsterna (helsinginseurakunnat.fi 2017). Biskopar visade sitt försiktiga stöd för kampanjen. Tapio Luoma (2017) påpekar att den främsta avsikten inte är att kritisera myndigheter utan att ställa sig vid deras sida som är rädda. Läsandet av myndighetsbeslut ska ses som en möjlighet att vittna om det som förorsakar rädsla och nöd hos dem som fått negativa beslut, menar Luoma. Likadant resonerade Irja Askola (2017) som menade att kyrkan kan göra synliga deras berättelser som annars blir osynliga.

I förhållande till just asylsökanden gick kyrkans utmanande av det statliga myndighetsutövandet ännu längre. Ärkebiskop Kari Mäkinen (2016) påpekade att kyrkan inte kan avvisa dem som kommer till den och att den därför ska vara beredd att konkret skydda dem som fått ett negativt beslut på sin asylansökan. Man ansåg att kyrkan har ett ansvar för att handla för att framhäva sina kristna värderingar. Likadant resonerade Kaarlo Kalliala och biskop i Borgå stift Björn Vikström (2017) i frågan om asylsökanden: ”I en rättsstat bör man naturligtvis följa lagar och förordningar, men den gyllene regeln uppmanar oss att bemöta varandra med medmänsklighet.” Det blir tydligt att i ett möte med samhällets lag och ordning kan man vid behov överstiga dessa för att leva ut nästankärlek. Detta görs dessutom för att uttryckligen stå vid de marginaliserades sida. Den här diskursen som kommer fram vid talet om asylsökanden ger uttryck för en modig samhällskritik.

Diskursen som framhäver mänskliga rättigheter kommer fram även vid talet om samkönat äktenskap. Biskopsmötet (2016:1) försäkrar att ”[u]tifrån sin egen tro försvarar kyrkan varje människas värde och omfattar de mänskliga rättigheter som står i centrum för den moderna internationella rätten.” Men, då biskopar var beredda att ta till konkreta åtgärder för att skydda asylsökandens rättigheter, så är detta inte fallet vid samkönat äktenskap. Biskops-

mötet (2016:1–2) betonar ett vänligt mötande av alla och kritiserar kyrkans tidigare tillvägagångssätt i förhållande till homosexuella. Men det blir oklart vilka rättigheter man avser eller vad de ska ha för praktisk betydelse då kyrkans gamla äktenskapssyn kvarstår, även om samhällets rättsliga ramverk har förändrats (Biskopsmötet, 2016:10–11). Här är det på sin plats att minnas hur den nya äktenskapslagen ofta motiverades utifrån en människorättslig diskurs (se bl.a. Scheinin, 2014).

Diskurserna går isär även på en annan punkt, på betydelsen av omvärldsanalysen. I anslutning till asylökanden menade man att då samhället har förändrats ska även kyrkan revidera sina ståndpunkter:

Flyktingarnas ankomst utmanar den europeiska värdegrunden mycket mer än finanskrisen. Tiotusentals flyktingar har kommit till Finland. Detta har förvånat finländare. Icke desto mindre måste vi kunna leva med den förändrade situationen (Peura, 2016).

Vid asylökanden är den förändrade samhällssituationen en grund för förändrade positioner, men inte vid samkönade äktenskap. Detta belyser oklarheter kring användningen av nästankärleken. Det verkar som att olika människogrupper behandlas olika.

Samtidigt kan man konstatera att det finns en diskurs med motsatta verkningar på gång. Detta handlar om kyrkans autonomi och kommer bl.a. fram hos biskopen i St.Michels, Seppo Häkkinen som har varit mycket aktiv i att ta ställning mot samkönat äktenskap. För honom är det rörelseutrymme som staten genom lagstiftningen garanterar kyrkan ett argument för ett förbud för samkönade kyrkliga vigslar (Häkkinen, 2017a). I samband med asylfrågan konstaterade Häkkinen (2017b) vidare hur kyrkan kan vara både kritisk i förhållande till statsmakten och *en ropandes röst i öknen* som alltid och i alla fall framhäver mänskliga rättigheter. Kyrkans autonomi i förhållande till samhällets rättsliga ramverk ses som en grund för den samhällskritik som kyrkan för fram i anslutning till asylökanden. I frågan om samkönat äktenskap är man inte heller beredd att acceptera att samhällets lagar också skulle gälla i kyrkan. Igen hävdar man kyrkans autonomi – men nu i en restriktiv mening. Dessa skiftningar i betydelse bidrar till en förvirring i talesätten angående nästankärlek.

Diskursen om kyrkans rena lära: nästankärlek trängs undan

Diskursiva spänningar i användningen av begreppet nästankärlek (jmf. Lindström, 2005:40, 43) kommer tydligt fram i diskurser som berör kyrkans lära, såsom i biskopsmötets redogörelse med anledning av ändring av äktenskapslagen. Inkörsporsten i temat betonar nästankärleken: ”Den lutherska kyrkan grundar sin etiska undervisning på principerna om människovärdet och kärleken till nästan” (Biskopsmötet, 2016:1). Men strax därefter behandlas teman som ”Perspektiv på äktenskapets historia”, ”Den lutherska reformationens betoningar i synen på äktenskapet”, ”Evangelisk-lutherska kyrkans nuvarande undervisning om äktenskapet” och ”Kyrklig vigsel” såsom de följande avsnitten heter (Biskopsmötet, 2016:1–9). Detta komplicerar förställesen av begreppet. Nästankärleken sägs vara det rättesnöre som kyrkan följer, men de konkreta slutsatserna gror inte ur den.

Biskopsmötets redogörelse kan läsas som en ”diskursiv kamp” (Lindström, 2005:161) mellan å ena sidan nästankärleken och å andra sidan kyrkans lära och tradition. Medan startpunkten för all reflektion i frågan ska vara just nästankärleken så finns det en rad faktorer som förklarar och förtydligar de konkreta handlingsvalen. Det är flera biskopar (Häkkinen, 2017a; Repo et al., 2016; Jolkkonen, 2017; Salmi, 2017) som har avvisat tanken om samkönade kyrkliga vigslar genom att peka på kyrkans ordning, lära, självbestämmanderätt eller andra liknande teologiska grunder. Detta innebär en intressant reduktion av räckvidden av nästankärleken i förhållande till samkönade par. Eller åtminstone blir det oklart vad nästankärlek konkret ska betyda. I vår läsning är det diskurser om läran som hos biskoparna kör över nästankärleken.

Det är viktigt att påpeka att vi här uppfattar läran extensivt och byråkratiskt så att den inbegriper även det handlingsutrymme som kyrkan har som en offentlig aktör, på basis av kyrkolagen. I §1 understryker kyrkolagen att

Den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland bekänner sig till den kristna tro som, grundande sig på Bibeln, är uttalad i den äldsta kyrkans tre bekännelser samt i de lutherska bekännelseskriterierna. Kyrkans bekännelse uttrycks närmare i kyrkoordningen.

Ännu ett tecken på den diskursiva kampen angående nästankärlekens betydelse är att biskoparna sinsemellan verkar vara oeniga i frågan. Andra bisko-

par verkar vara mera öppna för att anta att nästankärleken gentemot homosexuella kan innebära en positiv inställning till samkönat äktenskap än andra. Icke desto mindre, som för att understryka det komplexa i begreppet, kan enskilda biskopar som har anammat en position som kan kallas för »pro» ändå framhäva läran och kyrkans struktur. Till exempel Björn Vikström tyder på sin positiva inställning till frågan: »om lagen ändrar ställer han sig positivt till att viga samkönade par». Samtidigt menar han att i den demokratiska institution som kyrkan är, är det »bättre att ha tålmod och påverka kyrkans linje genom de demokratiska strukturer vi har.» (Vikström, 2017). Detta tyder på att nästankärleken i fråga om samkönat äktenskap ses i förhållande till kyrkans byråkrati. Snabba och till och med impulsiva åtgärder och lösningar är inte att föredra. I det följande underkapitlet betraktar vi frågan om asylsökanden som ett motsatt exempel. I samband med asylsökanden godkändes och motiverades kyrkans snabba agerande av biskoparna just med nästankärleken som ett bärande argument.

Det intressanta här är nästankärlekens tudelade innebörd som ett handlingsunderlag. Vid frågor om samkönat äktenskap har begreppet en minimal praktisk betydelse. Det förblir en mer eller mindre abstrakt princip och får ge vika för en läro-, traditions- och byråkratidiskurs. Samtidigt blir det oklart vad nästankärleken mot samkönade par kan innebära. Kärnfrågan angående homosexuella verkar inte längre vara hur jag skulle vilja bli bemött, utan det som teologiska dogmer eller kyrkans ordning säger om dessa människor. Ännu mer drastisk blir den här komplexiteten i ljuset av hur nästankärleken gestaltas i diskurser angående asylsökanden. Då gestaltas nästankärleken som den vägande läran själv. Det går att konstatera att nästankärleken i dessa två aktuella fall tilldelas olika tyngd. Samtidigt saknas koherensen i användningen av begreppet nästankärlek.

Den konkreta nästankärlekens diskurs: snabba och praktiska handlingar

Den drastiska ökningen av antalet asylsökanden på hösten 2015 gav kyrkan en anledning att tydligt framhäva de konkreta aspekterna hos nästankärleken. Såsom Simo Peura (2016) i Lappo uttryckte det, tacklade kyrkan situationen med diakonin i spetsen. Biskopar kom ut, både tillsammans som en enad front och skilt för sig, med konkreta listor på åtgärder som församlingarna

kan vidta för att få hjälpinsatserna igång (Mäkinen & Kalliala, 2015; Biskoparna, 2015). Dessutom vädjade biskopar om att församlingar runt om i Finland skulle agera snabbt i frågan (Mäkinen & Kalliala, 2015; Repo, 2015). Den konkreta kärleken som gestaltas som en aspekt hos nästankärleken kommer fram i att man inte sitter och planerar, utan att man handlar snabbt när ens medmänniska lider. I den här diskursen får nästankärleken en primär och självklar plats som ett handlingsunderlag. Konkreta åtgärder förenas dessutom med snabbhet.

Tidsuppfattningen i förhållande till frågor om samkönat äktenskap ter sig synnerligen annorlunda. Då gäller inte längre snabbhet. Under 2000-talet har kyrkans interna utredningar och diskussion om homosexualitet pågått i otaliga faser och former som en långvarig process (se t.ex. Biskopsmötets arbetsgrupp, 2009; Biskopsmötet, 2010; 2011; 2016; Kyrkomötet, 2015; Helander, 2017; Kotimaa24, 2018). Denna långsamhet i beslutsprocessen har även känts igen av biskoparna själva (se bl. Jolkkonen, 2017; Kalliala, 2017). Man erkänner öppet att flera diskussioner, utredningar och ställningstaganden angående förhållandet till samkönat äktenskap ligger i framtiden. Det finns dock en viss konkreti i dessa diskurser. Men även den här gången i en restriktiv mening.

Biskopsmötets redogörelse innehåller en konkret rekommendation angående hur samkönade par kan behandlas. Den understryker att ”prästen eller en annan församlingsanställd [---] [kan] be med och för” samkönade par som sköter vigseln i magistraten (Biskopsmötet, 2016: 10–11).

Men utredningen gör det tydligt att bönestunden innehåller en principiell reservation, nämligen att ”...prästen enligt den gällande kyrkoordningen och kyrkohandboken inte kan förrätta en vigsel eller välsignelse av ett [samkönat] äktenskap” (Biskopsmötet, 2016:10; se även Biskopsmötet, 2011). Man kan alltså be med och för men inte alls välsigna eller viga. Inledningen till redogörelsen (2016:2) framhäver samtidigt att ”se snett på eller stänga ute olika minoriteter strider mot principen om kärleken till nästan”. Det blir då oklart hur den praktiska nästankärleken ska levas ut i förhållande till samkönade par när de ändå de facto ska utestängas både från kyrklig vigsel och från välsignelsen. Innehållet av begreppet nästankärlek blir då oklar och föremål för olika definitioner och praktiska tillämpningar.

Slutord

Den här artikeln utgick från ett teologisk-normativt grundantagande om nästankärlekens centrala roll i kyrkan och i teologin mera allmänt och kartlade sedan biskoparnas användning av begreppet nästankärlek i anslutning till frågor kring samkönat äktenskap och asylsökanden i syfte att reda ut om de praktiska tillämpningarna är koherenta.

Avslutningsvis går det nu att konstatera att nästankärleken framhävs konsekvent som en central utgångspunkt inom ramen för båda teman. Men det som vår undersökning har visat är att begreppet icke desto mindre används på flera olika sätt som inte alltid ter sig som koherenta. Skillnaderna kommer fram i synnerhet när de två frågorna betraktas komparativt. Artikelns betydelse ligger i att den lyfter fram en förvirring och komplexitet men samtidigt ett diskursivt mönster gällande ett centralt teologiskt begrepp som ständigt åberopas som en grundläggande argumentationsgrund, men vars ställning i och med den här artikeln har problematiserats.

I diskussionen kring asylsökanden anmäler sig nästankärleken i sin klassiska form. Den är den primära utgångspunkten som ställs ovanför allt annat, även samhällets lagar och ordning. I diskussionen kring samkönade par är nästankärleken däremot underställd frågor om lära och tradition och används restriktivt. Då blir innebörden av nästankärleken oklar eftersom den sist och slutligen inte framstår som något som ställs ovanför allt annat. Vi kan därmed konkludera att "nästankärlekens teologi", dvs. användningen av argument som kan anses ha kopplingar till nästankärlek som bärande motiv tilldelas olika vikt och betydelse beroende på sammanhanget.

Vi menar att den här analysen pekar på fortsatta forskningsbehov eftersom nästankärleken är – trots dess i praktiken oklara roll – en del av kyrkans grundval, dess självbild och de förväntningar som kopplas med den. För det första behövs ett mera tydligt kommunicerande av nästankärlekens betydelse och funktion i samband med diskurser kring läran för att resultera i en koherent utläggning av det egentliga innehållet i begreppet. Så länge som meningens av ett begrepp inte är fastslagen finns det en risk för en hegemonisk kamp. För det andra behövs mera forskning kring den människobild som hyses i kyrkan. I den här texten har vi behandlat två grupper av människor, asylsökanden och homosexuella. När de inte omfattas av nästankärlek på samma sätt blir en relevant följdfråga då på vilket sätt det mänskliga hos dem beskrivs.

Tack

För Heidi Jokinens del har Svenska litteratursällskapet i Finland stött det här skrivarbetet med medel ur Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II.

Källor

Biskoparnas inlägg

Angående samkönat äktenskap

- Biskopsmötet. (2016). *Biskopsmötets redogörelse med anledning av ändring i äktenskapslagen*. <https://evl.fi/documents/27868789/52775988/Piispainkokouksen+selonteko+avioliittolain+muutoksen+johdosta+2016+SVENSK+RTTAD.pdf/ec-394c8e-1f15-d9e5-f375-fc89de66eb5a> – Hänvisat 9.3.2020.
- Biskopsmötet. (2011). *Pastoraalinen ohje vapaamuotoisesta rukouksesta parisubteensa rekisteröineiden kanssa ja heidän puolestaan*. <https://evl.fi/documents/1327140/57669154/PASTORAALINEN-OHJE.pdf/b7dafc53-6fa2-3ef9-ee5c-63d249dabd9d> – Hänvisat 6.4.2020.
- Biskopsmötet. (2010). *Partnerskapslagens följder för kyrkan. Biskopsmötets utredning för kyrkomötet 2010*. Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland; serie B 2010:1. Helsingfors: Kyrkostyrelsen.
- Biskopsmötets arbetsgrupp. (2009). *Kyrkan och registrerade partnerskap. Betänkande av biskopsmötets arbetsgrupp tillsatt 14.9.2005*. Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland; serie B 2009:1. Helsingfors: Kyrkostyrelsen.
- Häkkinen, S. (2017a). Piispaalta tiukka nootti nais- ja miesparien vihkimiseen – kopäpäsyyks voi johtaa lipereiden riisumiseen. Suolanen, K. i *Kouvola Sanomat* (6.2.2017). <https://kouvolansanomat.fi/uutiset/la-hella/13efcecd-7228-4b75-b669-b66fd-f1761e9> – Hänvisat 19.10.2018.
- Jolkkonen, J. (2017). Jari Jolkkonen HS:ssa homojen vihkimisestä kirkossa: ”Ei varmaan ihan heti tule valmista”. Koskinen, J. i *Savon Sanomat* (11.7.2017). <https://www.savon-sanomat.fi/kotimaa/Jari-Jolkkonen-HS-sa-homojen-vihkimisest%C3%A4-kirkossa-Ei-varmaan-ihan-heti-tule-valmista-1013918?pwbi=24e8dbd-1df16815c9d8eb15f550bcb4a> – Hänvisat 28.11.2018.
- Kalliala, K. (2017). Kalliala TS:ssä: Ratkaisu on kahden avioliitonäkemyksen rinnakkaiselo kirkossa. Seppälä, O. i *Kotimaa24* (24.2.2017). <https://www.kotimaa24.fi/artikkeli/kalliala-tsssa-ratkaisu-on-kahden-avioliitonakemyksen-rinnakkaiselo-kirkossa/> – Hänvisat 15.2.2020.
- Repo, M. et al. (2016). Piispat MTV uutisille: Kirkolla selvä kanta homoliittoihin – ”pappien ei kannata lähteä sooloilemaan”. Ylönen, P. i *Mtv Uutiset*. <https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/piispat-mtv-uutisille-kirkolla-selva-kanta-homoliittoihin-pappien-ei-kannata-lahtea-sooloilemaan/5844650#gs.zsrpad> – Hänvisat 9.3.2020.
- Salmi, S. (2017). ”Rukoilemisesta ei voi kieltäytyä”. Hirvonen, R. i *Rauhan tervehdys* (7.2.2017). <https://rauhantervehdys.fi/2017/02/rukoilemisesta-ei-voi-kieltaytya/> – Hänvisat 28.11.2018.
- Vikström, B. (2017). Biskopen: Prästerna ska följa de regler som finns. Sjöholm, P. i *Svenska Yle* (24.2.2017). <https://svenska.yle.fi/artikel/2017/02/24/biskopen-prasterna-ska-folja-de-regler-som-finns> – Hänvisat 9.3.2020.

Angående asylökanden

Askola, I. (2017). Piispa Askola ei pidä we see you migri -kampanjaa politikointina tai syyllistämisenä. Koljonen, T. i *Savon Sanomat* (17.3.2017). <https://www.savonasanomat.fi/kotimaa/Piispa-Askola-ei-pid%C3%A4-We-see-you-Migri-kampanjaa-politikointina-tai-syyllist%C3%A4misen%C3%A4/948357?pwbi=1fc990a19444aeac5d89b40dffe10cba> – Hänvisat 9.3.2020.

Biskoparna i den Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. (9.9.2015). ”*Min-kä tahdotte ihmisten tekevän teille, tehkää te heille*” Biskoparnas uttalande om flyktingkrisen. <https://evl.fi/documents/1327140/36333501/piispojens-julkilausuma-9.9.2015.pdf/385e0f66-242f-24c0-64bc-d873e6bf4b71> – Hänvisat 9.3.2020.

Häkkinen, S. (2017b). Piispa Häkkinen Radio Dei:ssä: 'Kirstynyt turvapaikkapolitiikka johtanut kohtuuttomiin tilanteisiin'. Kortelainen, K. i *Seurakuntalainen* (19.4.2017). <https://www.seurakuntalainen.fi/uutiset/piispa-hakkinen-radio-deissa-kirstynyt-turvapaikkapolitiikka-johtanut-kohtuuttomiin-tilanteisiin/> – Hänvisat 9.3.2020.

Kalliala, K. & Vikström, B. (2017). Debatt, Det kristna kärleksidealet kallar att hjälpa våra medmänniskor. *Hufvudstadsbladet* (13.4.2017). <https://www.hbl.fi/artikel/det-kristna-karleksidealet-kallar-att-hjelpa-vara-medmanniskor/> – Hänvisat 9.3.2020.

Litteratur och övrigt material

Audas, E. (2017). Vad tror vi oss veta: En analys av de bakomliggande argumenten för och emot vigsel av samkönade par i Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. Ingår i M. Hytönen (red.), *Perhe ja avioliitto muutoksessa*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 127. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus, 103–125.

Börjesson, M. (2003). *Diskurser och konstruk-*

tioner. En sorts metodbok. Lund: Studentlitteratur.

Luoma, T. (2017). Piispa Tapio Luoma: ”Turvapaikkapäätösten lukeminen kritiikkiä yhteiskunnan arvomaailmaan”. Juusela, P. i *Kirkko ja kaupunki* (17.3.2017). <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/piispa-tapio-luoma-turvapaikkapaatosten-lukeminen-kritiikkiä-yhteiskunnan-arvomaailmaa#e22bcb7a> – Hänvisat 9.3.2020.

Mäkinen, K. & Kalliala, K. (2015). Arkkipiispan vetoomus seurakunnille: ”Antakaa nopeasti apua turvapaikanhakijoille”. Laakso, A. i *Yle* (2.9.2017). http://yle.fi/uutiset/arkkipiispan_vetoomus_seurakunnille_antakaa_nopeasti_apua_turvapaikanhakijoille/8274466 – Hänvisat 9.3.2020.

Mäkinen, K. (2016). Arkkipiispa MTV uutisextrassa: Kirkko lupaa suojella ilman turvapaikkaa jääviä. Pyrhönen, K. i *Mtv Uutiset* (26.3.2016). <https://www.mtvuutiset.fi/artikkeli/arkkipiispa-mtv-uutisextrassa-kirkko-lupaa-suojella-ilman-turvapaikka-jaavia/5808692> – Hänvisat 9.3.2020.

Peura, S. (2016). Kuinka kohdata pakolainen? Öppningstal vid Lapponstiftets invandrarseminarium i Haapaniemi. <https://www.lapuanpiispa.fi/puheet/kuinka-kohdata-pakolainen/> – Hänvisat 9.3.2020.

Repo, M. (2015). Piispa kehottaa tutustumaan pakolaisiin: Kun ihmiset saavat kasvat, suhtaudumme heihin ymmärtäväisemmin. Tuomikoski, M. i *Yle* (24.11.2015). http://yle.fi/uutiset/piispa_kehottaa_tutustumaan_pakolaisiin_kun_ihmiset_saavat_kasvat_suhtaudumme_heihin_ymmartavaisemmin/8470764 – Hänvisat 9.3.2020.Z

tioner. En sorts metodbok. Lund: Studentlitteratur.

Evl.fi. (2020). Vad tror vi på? <https://evl.fi/fordjupa-din-tro/tankar-om-tro/vad-tror-vi-pa-> – Hänvisat 18.4.2018.

Gerhardsson, B. (1979). ”*Med hela ditt hjärta*”. *Om Bibelns ethos*. Lund: LiberLäromedel.

Hautala, J. ”Teologisia huomioita avioliittokäsityksen laajentamiseen”. Kotimaa24

- (10.11.2018). <https://www.kotimaa24.fi/blogit/jukka-hautala-teologisia-huomioita-avioliittokasityksen-laajentamiseen/> – Hänvisat 9.3.2020.
- Helander, E. (2017). *Selvitys suomen evan kelis-luterilaisen kirkon vihkkioikeudesta luopumisesta ja avioliittoon vihkkimisen merkityksestä kirkon identiteetille*. <https://evl.fi/documents/1327140/32925062/Selvitys+evankelis-luterilaisen+kirkon+vihkkioikeudesta+luopumisesta/ecc892c5-88dc-5475-19a7-c9bb223071f5> – Hänvisat 7.3.2020.
- Helsinginseurakunnat.fi. (2017). ”Alla svenska helsingforsförsamlingar läser asylbeslut i gudstjänsten under fastan”. <https://www.helsinginseurakunnat.fi/sv/laughtasaaren-kirkko/uutiset/QFbiWgHpr> – Hänvisat 9.3.2020.
- Hirvonen, V. (2003). Samaa sukupuolta olevien parisuhteet ja kirkon oppi. – M. Nissinen, & L. Tuovinen (red.), *Synti vai siunaus. Homoseksuaalit, kirkko ja yhteiskunta*. Helsinki: Kirjapaja, 41–63.
- Jeanron, W. G. (2010). *Kärlekens teologi*. Stockholm: Verbum.
- Jokinen, A., Juhila, K., & Suoninen, E. (2016a). Diskursiivinen maailma. – A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (red.), *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 25–50.
- Jokinen, A., & Juhila, K. (2016b). Valtasuhteiden analysoiminen. – A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen (red.), *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino, 75–104.
- Kotimaa24 (2018). Avioliittoväiäntö päättyi laihaan kompromissiin: Kirkolliskokous heitti asian piispainkokoukselle. Toivanen, M. i *Kotimaa24* (18.5.2018). <https://www.kotimaa24.fi/artikkeli/avioliittovaan-to-paattyy-laihaan-kompromissiin-kirkolliskokous-heitti-asian-piispainkokoukselle/> – Hänvisat 9.3.2020.
- Kyrkolag 1054/1993 (1993). <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1993/19931054> – Hänvisat 9.3.2020.
- Kyrkomötet (2015). *Usi avioliittolaki, yleisvaliokunnan mietintö 3/2015 edusta ja-aloitteesta 2/2015*. <http://kappeli.evl.fi/kkweb.nsf/c7f32a5129224528c2256d-ba002d78f0/ebb03c055ebfeef1c2257ef-3004081ca?OpenDocument> – Hänvisat 9.3.2020.
- Kyrkoordning 1055/1993. (1991). <https://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1993/19931055> – Hänvisat 9.3.2020.
- Laclau, E. (1988). Metaphor and social antagonisms. – C. Nelson, & L. Grossberg (red.), *Marxism and the interpretation of culture*. Basingstoke; London: Macmillan Education, 249–257. https://doi.org/10.1007/978-1-349-19059-1_17
- Laulaja, J. (1994). *Elämän oikea ja väärä. Eettiset valinnat tänään*. Helsinki: Kirjapaja.
- Lindström, S. (2005). *Kamp om rummet. En studie av heteronormativitet i Svenska kyrkan*. Diss. Etnologiska skrifter 35. Umeå: Institutionen för kultur och medier, Umeå universitet. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:143779/FULLTEXT01.pdf> – Hänvisat 15.3.2020.
- Mannermaa, T. (1992). *Paralleleja. Lutherin teologia ja sen soveltaminen*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 182. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Martikainen, E. (1985). *Doctrina evangelii: Luterilainen oppikäsitys ja sen tulkinta*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 143. Hki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Niemi, H., & Siirto, U. (2017). *Hätämajoituksesta Allepon kelloihin: Evankelis-luterilaisen seurakuntien turvapaikkatyö Suomessa*. Tampere: Kirkon tutkimuskeskus.
- Päivänsalo, V. (2011). *Maallinen oikeudenmukaisuus. Järkiliberalismin rajat ja rosion lähimmäisyys*. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 270. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Pietikäinen, S. & Mäntynen, A. (2009). *Kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- Saari, R. (2015). *Oppi rakkaudesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Scheinin, M. (2014). Ihmisoikeusprofessori eri mieltä Päivi Räsänen kanssa: Sukupuol-

lineutraali avioliittolaki ei kaadu YK:n julistukseen. Welling, A i *Yle.fi* 20.11.2014, <https://yle.fi/uutiset/3-7641071> – Hänvisat 7.4.2020
Watt, Jan G. van der. (2006). Identity, ethics and ethos in the new testament. A few

tentative remarks. Ingår i Watt, Jan G. van der, & F. M. Malan (red), *Identity, ethics and ethos in the New Testament*. Berlin: Walter de Gruyter, 611–632. <https://doi.org/10.1515/9783110893939>.